

Znalost moderních dějin dvacet let po sametové revoluci

(Výsledky empirického šetření u studující mládeže)

Doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc.,

Každoroční telčská setkání učitelů dějepisu, vysokoškolských pedagogů, připravujících budoucí učitele tohoto předmětu, a odborníků z výzkumných ústavů bývají vhodnou příležitostí k hledání odpovědí na problémy, s nimiž se současný školní dějepis potýká. Důležitým předpokladem řešení je zjišťování aktuálního stavu prostřednictvím empirických šetření. Této oblasti didaktiky dějepisu není u nás doposud věnována adekvátní pozornost, srovnatelná kupříkladu se situací v SRN, ale jistá data přesto k dispozici máme.¹ Před dvěma lety byly na tomto místě představeny dílčí výsledky *Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ*. Materiál je již k dispozici v tištěné podobě.² Součástí šetření realizovaného v letech 2005 a 2006 bylo vzhledem k důrazu kladenému na výuku moderních dějin rovněž testování vědomostí mladých lidí z historie 20. století.³ Analýzou odpovědí poměrně rozsáhlého souboru respondentů jsme se pokusili dospět k určitým zjištěním.⁴ Výzkumným nástrojem se nám stal vědomostní test doplněný o několik postojových úkolů. Dotazníky z českých (československých) a světových dějin byly připraveny vždy ve dvou variantách, které měly jednak minimalizovat opisování, jednak rozšířit možnosti dotazování při respektování optimálního rozsahu vyplňovaných materiálů.⁵

Proklínaná i nadhodnocovaná faktografie

Současná výuka dějepisu je už delší čas kritizována pro přemíru faktografie. Bez základní faktografie nemůže školní dějepis plnit cíle, které si klade. Avšak srovnávací analýzy českých a některých zahraničních učebních textů naznačují jistou oprávněnost této kritiky. Rovněž naše zkušenosti z náslechů u vyučujících řady fakultních škol potvrzují, že i v rámci povinné školní docházky jsou žákům kupříkladu stereotypně předkládána data, která nejsou nezbytná pro pochopení historických souvislostí a bez jejichž znalosti by se obešel i úspěšný maturant. Náš výzkum proto nemohl pominout tuto oblast vědomostí žáků. Při koncipování testových položek našeho průzkumu jsme bedlivě zvažovali, která data z českých a světových dějin lze pokládat za klíčová, které pojmy jsou důležité nejen pro zvládnutí dějepisného učiva, ale i pro orientaci v současném politickém dění, které postavy nejnovějších dějin by měly být pevněji fixovány ve vědomí mladých lidí a spojovány s jejich konkrétními činy či událostmi. Pro takováto zjištění jsme volili různé druhy testových úloh.⁶ Ověřovali jsme přitom i rozdílnou úroveň pamětného osvojení

učiva i schopnost zvládnutou faktografii aplikovat. Respondenti ji měli prokázat analýzou zařazených pramenů. Šlo o úryvky z dokumentů a o ikonografické prameny - fotografie a karikatury, pokrývající témata z československých a obecných dějin. Pokusíme se zjištěné skutečnosti dokumentovat na několika příkladech.

*

Schopnost časové orientace žáků

Pro zjištění, nakolik jsou data významných či přímo osudových událostí českých dějin zařazována v povědomí mladých lidí, jsme do dotazníku zařadili sedm událostí historie 20. století s požadavkem jejich co nejpřesnějšího časového zařazení. Respondentům jsou nejnámější přesná data vzniku československého a českého státu (59% a 58%).⁷ Nejvyšší úspěšnost potvrdili u zmíněných dat i neúplnou odpovědí, spokojující se stanovením odpovídajícího roku událostí (celkem 87% a 83%). Dalším mezníkem pevně fixovaným v povědomí téměř tří čtvrtin české mládeže je rok pádu komunistického režimu. Přesné datum však byla schopna či ochotna uvést jen pětina dotázaných.⁸ Většině prověřované školní mládeže jsou známa ještě další tři data, a to rok počátku nacistické okupace českých zemí a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava (55%) a letopočty nástupu komunismu k moci (54%) a podpisu mnichovské dohody (53%). Ze tří posledně zmíněných událostí přesnějšího časového určení byli respondenti schopni u mnichovské konference, kterou více než čtvrtina z nich přiřadila ke dnům jejího konání.⁹ Nejméně známou událostí moderní české historie je nevyžádaný vstup vojsk Varšavské smlouvy na území Československa. Rok 1968 uvedlo 46% dotázaných, konkrétní datum 14% z nich.¹⁰ Pokud bereme v úvahu absenci odpovědí, pak nejzasvěceněji reagovali gymnazisté, vědomosti žáků ZŠ a SOŠ byly často poměrně vyrovnané, ve dvou případech ve prospěch mladších z nich. Povšimneme-li si úspěšnosti v přesných odpovědích, pak žáci ZŠ konkurovali studentům gymnázií, u dvou událostí byli dokonce úspěšnější. Můžeme jen spekulovat, zda důvodem může být větší respekt učitelů ZŠ ke kurikulárním dokumentům nebo akcentování základní faktografie. Poměrně solidní znalost klíčových mezníků (většinová u šesti ze sedmi dat) vyvolává jistý optimismus z výsledků školní výuky dějepisu. Lze tento optimismus sdílet i po ověření klíčových dat světových dějin 20. století?

Časovou orientaci měli v tomto směru respondenti prokázat udáním roku 14 událostí, z poloviny se týkajících dění v první a z poloviny ve druhé půli století. Konkrétní datum až na výjimky znali pouze jednotlivci. Záměrně jsme akcentovali evropský prostor a zařadili rovněž přelomové okamžiky z historie

zemí, s nimiž naše republika sousedí. Soustředili jsme se i na klíčové momenty evropské integrace. Podle očekávání dokázali respondenti nejlépe datovat první (70%) a druhou světovou válku (73%), ostatně tyto dvě události patří k nejoblíbenějším tématům dějin dvacátého století. Den a měsíc, kdy vypukla a skončila první či druhá světová válka, si lépe pamatují žáci než gymnazisté, ale pokud vezmeme v úvahu pouze letopočty, jsou znalosti gymnazistů a studentů středních odborných škol lepší.¹¹

Výrazně menší přehled prokázala mládež u událostí, které se dotýkaly jednotlivých evropských zemí. Bolševickou revoluci v Rusku do roku 1917 zařadila necelá třetina celku dotazovaných. Rok nástupu Adolfa Hitlera do funkce říšského kancléře udalo správně 45% testovaných, nejvíce žáků (52%), ale přesné datum znali lépe gymnazisté. Anšlus Rakouska k roku 1938 častěji přiřadili gymnazisté (47%, celkově 30%). Výrazný nepoměr ve znalostech se projevil u Slovenského národního povstání. Událost významně se dotýkající obnovení společné státnosti bylo schopno s rokem 1944 spojit o téměř 30% více žáků než gymnazistů, přičemž polovina z nich znala i přesné datum.¹²

Lze konstatovat, že mládež zná lépe politické dějiny první poloviny 20. století. Novější události, zejména 80. a 90. let, nemá dostatečně fixovány, pokud se ovšem s nimi ve školních lavicích vůbec setkala. Výjimku představuje historický mezník rozpadu sovětského bloku, který udalo 40% mladých lidí.¹³ Rok vzniku nezávislého odborového hnutí Solidarita v Polsku však už uvedla pouhá 3% dotazovaných. Jen 5% mladých lidí spojilo sjednocení Německa s rokem 1990.¹⁴ Další testované události znali žáci ZŠ lépe než středoškoláci, a to jak rok ustavení OSN (o12%), tak ještě výrazněji letopočet vzniku NATO (o 28% oproti gymnazistům). Jedinou nepolitickou událost, kterou měli respondenti datovat, byl posun v dobývání kosmu. Že se první člověk octl ve vesmíru v roce 1961, vědělo 15% tázaných.¹⁵

Do tohoto úkolu jsme zařadili i data související s evropskou integrací. Jedna z otázek směřovala k ustavení Evropského hospodářského společenství.¹⁶ I v tomto případě nejlépe reagovali žáci (19%). Letopočet vzniku Evropské unie byl zase nejznámější studentům SOŠ (17%).¹⁷ Vysoké bylo procento těch, kteří neodpověděli vůbec, nebo přiřazovali neadekvátní údaje (88%).¹⁸ Ze 14 událostí světového dění ve 20. století se potvrdila většinová znalost u pouhých dvou z nich, byť klíčových mezníků, ale v obou případech první poloviny století. Jiné dvě přelomové události, každou z jiné poloviny století, bylo schopno časově zařadit přes 40% dotázaných. Třetinovou či třetině se blížící orientovanost prokázali testovaní u dalších tří historických momentů první poloviny století. Z tohoto úseku je paměti respondentů nejvíce vzdáleno SNP. Ze zbývajících

letopočtů druhé poloviny století byl nejznámější vznik vojenského paktu, jehož členy jsme se stali v roce 1999, a to čtvrtině mladých lidí, naproti tomu nejméně ustavení polské Solidarity. Diference v reakcích tří skupin respondentů se pohybovaly mezi 4% až 40%, největší propast se projevila v odkazech na NATO, když téměř polovina žáků připsala adekvátní letopočet, zatímco odborně zaměřených středoškoláků se takových našla sotva desetina.

Znalost základních pojmů

Pro ověření znalosti základních pojmů, pojících se s historií 20. století, jsme jich vybrali celkem 16, pět vztahujících se k dění na území našeho státu, 11 označujících procesy či události geograficky širšího dopadu.

Většina respondentů byla schopna více či méně přesně vysvětlit význam pěti (holocaust, nacismus, sametová revoluce, studená válka, gulag) ze 16 zkoumaných pojmů, přitom třem čtvrtinám dotazovaných je znám pouze termín holocaust. Definovat další čtyři označení nečinilo problém více než 40% testovaných (džihád, kolaborace, dekolonizace, železná opona). Heydrichiádu specifikovalo 37% žáků a studentů, avšak 24% dalších pojem mylně ztotožnilo s dobou protektorství R. Heydricha či přímo s atentátem. Zhruba 30% mladých lidí si poradilo i s výrazy appeasement a kolektivizace. Apartheid byl vysvětlen téměř čtvrtinou tázaných. Nejvíce problémů činily definice normalizace (17%), disentu (15%) a „Hradu“ (13%). V těchto případech bylo vysoké nejen procento vůbec nereagujících, ale i špatných odpovědí, u posledního jmenovaného dokonce polovina. Uskupení tzv. Hradu není ve většině učebních materiálů připomínáno, avšak obdobná situace se nepromítla do znalosti „svaté války“. Schopnost poradit si s některými pojmy posiluje jejich frekventované užívání v masmédiích. Můžeme konstatovat, že jen výjimečně respondenti definovali pojem přesně, v souladu s učebnicovými texty, proto jsme museli zohledňovat různé varianty odpovědí, které alespoň zčásti dokládaly adekvátní konotaci.

Významné postavy československých dějin 20. století

Faktografie z československých dějin byla zahrnuta ještě do několika vědomostních úkolů, které už nezjišťovaly data událostí, ale jejich protagonisty. V prvním z nich respondenti jmenovali politiky, kteří se zasloužili o vznik ČSR v roce 1918. Ze srovnání s výsledky šetření v roce 1998¹⁹ vyplynulo, že významně poklesl počet mladých lidí, neschopných si uvědomit ani jediné jméno tvůrce Československa (z 37% na 22%). Dalším zjištěním je skutečnost, že v povědomí české mládeže setrvávají zástupci zahraničního odboje, zatímco role odboje domácího a jeho účastníků je zatlačována do pozadí.

Další úkol směřoval k obnově československého státu po druhé světové válce. Více než polovina respondentů neuvedla jediné jméno reprezentanta tzv. druhého čs. odboje. Dotazovaní měli možnost vybírat jak ze zástupců zahraničního odboje londýnského i moskevského, tak z představitelů domácích odbojových skupin. Srovnání znalostí školní mládeže v roce 2005 s vědomostmi prokázanými před sedmi lety naznačuje, že se její povědomí koncentruje na menší počet jmen.²⁰ I v tomto případě mírně pokleslo procento (z 67% na 55%) nereagujících respondentů.

Problematika tzv. třetího odboje představuje téma akcentované současnou výukou dějepisu. Výsledek pozornosti je patrný ze dvou skutečností. Z výrazného snížení neznalostí u žáků ZŠ, oproti roku 1998 téměř o 20%, a z nárůstu četnosti odkazů na jedinou ženskou oběť politických procesů Miladu Horákovou (ze 1% na 11%).²¹ Rovněž jména dobrovolných obětí mladých lidí jako protestu proti sovětské okupaci mají v povědomí především nejmladší z našich respondentů.²²

Testované studující mládeži - přesněji vyjádřeno jejím třem čtvrtinám - jsou i nadále nejznámější tvůrci samostatného československého státu. Povědomí o těch, kdo za jeho znovuoobnovení bojovali svou diplomatickou aktivitou či se zbraní v ruce, je už podstatně mlhavější. Totéž platí o vědomostech mladých lidí o statečných zastáncích demokratických zásad v totalitárním prostředí poválečného Československa. Potvrzuje to absence příslušných odpovědí ve většině dotazníků (shodně 55%). Nejvíce odkazů jsme vyčetli od gymnazistů. Nejméně reakcí jsme očekávali od žáků základních škol. Ti však překvapivě výčtem reprezentantů protifašistického odboje prokázali lepší informovanost než středoškoláci odborného zaměření, kteří problematiku probírali opakovaně.

Prezidenti Československa po roce 1945

Všech sedm našich poválečných prezidentů uvedla pouze pětina respondentů, naproti tomu 15% dotázaných nedokázalo napsat ani jedno správné jméno. Nejčastěji mladí lidé uváděli Václava Havla a Klementa Gottwalda. Třetím frekventovaně připomínaným byl poslední komunistický prezident Gustav Husák.²³ Většina testovaných znala ještě Edvarda Beneše (56%) a Antonína Zápotockého (54%).²⁴ Nejméně uvízli v paměti mládeže Antonín Novotný a Ludvík Svoboda.²⁵

Nositelé Nobelovy ceny

Jelikož máme „pouze“ dva držitele prestižního ocenění švédské královské akademie, dalo se předpokládat, že si je žáci a studenti budou pamatovat. 30%

dotázaných připomenulo obě jména, zatímco téměř čtvrtina nenapsala ani jednoho z nich. Znamější je nositel Nobelovy ceny za literaturu Jaroslav Seifert než Jaroslav Heyrovský. Jeho jméno mají v povědomí tři čtvrtiny testovaných, ale ne všichni připsali, že mu byla cena udělena za literaturu. Chemika Jaroslava Heyrovského nedokázala jmenovat ani třetina všech dotázaných (jen polovina gymnazistů). Většina z těch, kteří ho znali, k jeho jménu uvedli i obor fyziky a chemie. Že se jednalo o objevy v oblasti polarografie, se vědělo minimálně. Úplnou odpověď, tedy obě jména nositelů Nobelovy ceny i obory, za které jim byla udělena, podala jen čtvrtina respondentů.²⁶

Přiřazování událostí a činů k osobnostem

V dalším úkolu dotazníku měli žáci a studenti přiřadit k daným jménům s nimi spojené události nebo činy. Zvolili jsme pro změnu uzavřené úlohy přiřazovací, tedy s nabídkou odpovědí. Jako nejsnazší se ukázala identifikace tří z dvanácti postav české minulosti. Většina respondentů totiž rozpoznala zásluhy Jana Kubiše (65%) a Jana Palacha (62%) i dějinnou roli Emila Háchy (57%).²⁷ Úsilí o autonomii Slovenska ve spojitosti se jménem Andreje Hlinky či funkci dlouholetého ministra zahraničí s Edvardem Benešem²⁸ má v povědomí necelá polovina dotazovaných. 44% testovaných se pojí manifest 2000 slov se spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem (dvě třetiny gymnazistů). Zhruba třetina tázaných správně určila také Jana Masaryka,²⁹ Jana Patočku, Aloise Rašína, Rudolfa Slánského a Karla Klapálka. Zásluhou středoškoláků odborného zaměření je nejméně známý předseda první vlády Národní fronty Zdeněk Fierlinger (19%). Vědomosti gymnazistů byly ve všech případech nejpřesvědčivější, u posledního jmenovaného shodné s nejmladšími tázanými. S výjimkou identifikace Jana Palacha žáci ZŠ vždy svými odkazy předčili studenty SOŠ.

Určování osobností podle charakteristiky

V následující uzavřené úloze jsme se zaměřili na české velikány oblasti umění, vědy, podnikání a sportu. Dlužno podotknout, že učebnicové odkazy na jejich zásluhy jsou sporadické. Úkolem respondentů bylo podle stručné charakteristiky určit jméno osobnosti. Nejjistější si byli respondenti při doplňování jména „*průmyslníka a zakladatele obuvnické firmy ve Zlíně*“ Tomáše Bati (90%). Více než dvě třetiny testovaných věděly, že „*českým atletem, čtyřnásobným olympijským vítězem, držitelem zlaté medaile v maratónském běhu na olympiádě v Helsinkách v roce 1952*“ byl Emil Zátopek (71%). Většině mladých je znám i československý kosmonaut Vladimír Remek (57%). Překvapením v pozitivním směru byla 43% informovanost o pěvkyni Emě

Destinové, v opačném smyslu sotva 30% reakce na jméno naší nejúspěšnější olympioničky Věry Čáslavské. Obě ženy však rozpoznala většina gymnazistů. Učebnice dějepisu ani literární výchovy příliš nepřispěly k posílení povědomí o Emilu Františku Burianovi (17%).³⁰ Z osobností českého umění činila respondentům největší problém postava „*předního československého novináře a publicisty, vydavatele revue Přítomnost*“ Ferdinanda Peroutky (5%) a „*vůdčí osobnost české moderní architektury, s jejímž jménem je spjato několik staveb v Hradci Králové*“ (2%).³¹ O tom, že „*katolickým duchovním, pražským arcibiskupem a kardinálem, který se největší měrou zasloužil o svatořečení Anežky České v roce 1989*“, byl František Tomášek, vědělo 11% všech respondentů. Ani jeden středoškolák odborného zaměření neslyšel o Otovi Šikovi (celkem 9% adekvátních odpovědí). Prvenství v kvalitě odpovědí gymnazistů dvakrát narušili žáci ZŠ (u Oty Šika a Františka Tomáška). Pouze u tří jmen byli studenti SOŠ úspěšnější než žáci (Tomáš Baťa, Ferdinand Peroutka, Emil Zátoupek).

Přiřazování děl osobnostem

Pro další úkol jsme vybrali postavy notoricky známé, s nimiž se mládež má možnost setkat jednak v jiných vyučovacích předmětech, jednak prostřednictvím různých médií. Proto není odkázána jen na dějepisnou učebnici nebo výklad učitele. Od respondentů jsme požadovali, aby z nabídky možností vybrali jedno z děl a připsali ho k danému jménu.

Byla to jediná úloha, jejíž všechny položky splnila většina respondentů, u sedmi z desíti dokonce dvě třetiny z nich. Nejlépe se mladí vypořádali se světově známými českými literáty. Více než 90% všech dotázaných správně určilo autora „*Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války*“. 81% testovaných přiřadilo adekvátně „*Válku s mlouky*“ Karlu Čapkovi. Použili jsme rovněž tituly knih dvou našich bývalých prezidentů. O něco málo známější byla respondentům Masarykova „*Česká otázka*“ (72%) než Havlova „*Zahradní slavnost*“, (67%). Z hudební produkce 20. století jsme vybrali zástupce dvou odlišných žánrů. Vážnou hudbu zastupovala opera Leoše Janáčka „*Liška Bystrouška*“ (67%). Jen o 3% více dotázaných určilo, že autorem písně „*Bratříčku, zavírej vrátka*“ byl Karel Kryl. Ze dvou „oskarových“ snímků českých režisérů je známější dílo Jiřího Menzla (63%). „*Amadea*“ k Miloši Formanovi správně doplnila polovina dotázaných, ale tři čtvrtiny gymnazistů. Prvorepublikovou komedii „*Hej rup!*“ rovněž tři čtvrtiny testovaných správně přiřadily k dvojici Jiří Voskovec a Jan Werich. Nejznámějšího českého secesního malíře Alfonse Muchu se „*Slovanskou epopejí*“ spojil každý druhý

respondent, avšak opět zásluhou tří čtvrtin gymnazistů. Tento úkol byl jediným případem, kdy téměř u všech osobností byly znalosti studentů SOŠ lepší než žáků. Diference v odpovědích zástupců jednotlivých prověřovaných skupin se pohybovaly mezi 10% až 40%, největší byly u posledního jmenovaného, výrazně se lišila informovanost i u Miloše Formana, Karla Kryla, T.G. Masaryka a Leoše Janáčka.

Předsedové československých vlád

Devět jmen politiků měli respondenti roztrdit do tří period 20. století, do období první republiky, druhé republiky a protektorátu a do období 1945–1989. Výsledky naznačují, že osobnosti politiky vážou menší pozornost mladých lidí než významní reprezentanti kultury. Vyhovující odpovědi u žádné skupiny dotazovaných nedosáhly 50%. Nejznámějším premiérem ČSR byl ten první, Karel Kramář (36%). Poměrně známý je i nejdéle úřadující předseda vlády první ČSR Antonín Švehla (30%). Třetina testovaných pak s jistotou odhadla, že funkci předsedy vlády mohl Antonín Zápotocký zastávat až v období po roce 1945. Zhruba pětina tázaných k tomuto časovému úseku připsala i Lubomíra Štrougala. Stejnému procentu mladých lidí se premiérové Alois Eliáš i Rudolf Beran pojí s tragickým úsekem druhé republiky a protektorátu. Nejméně známým je první Slovák v této vysoké vládní funkci Milan Hodža (11%).³² Oldřicha Černíka i Jozefa Lenárta, kteří úřad zastávali v 60. letech, adekvátně zařadilo shodné procento dotázaných (17%, 16%). Nejlépe reagovali gymnazisté, ve všech případech nejhůře středoškoláci odborného zaměření.

Světové osobnosti - činy, události a země původu

Pro testování vědomostí z obecných dějin jsme vybrali 14 známých osobností evropských i mimoevropských států, rovněž s ohledem na historické postavy sousedních zemí. Záměrně jsme volili úlohu otevřenou, aby se prokázala schopnost mládeže zorientovat se bez nápovědy. Pokoušeli jsme se navíc zjistit, ve spojitosti se kterými činy či událostmi jsou jména fixována.

Většina respondentů byla schopna více či méně přesné charakteristiky čtyř jmen, gymnazisté to většinou zvládli u dvojnásobného počtu. 80% testovaných je znám bývalý americký prezident John Fitzgerald Kennedy. 62% tázaných adekvátně zareagovalo na kubánského vůdce Fidela Castra, papeže Karola Wojtylu a italského diktátora Benita Mussoliniho identifikovalo 53% mladých lidí. Téměř polovina žáků a studentů si byla jista tím, že Saddám Husajn byl představitelem Iráku (48%). Reprezentanty spojeneckých mocností Winstona Churchilla a Charlese de Gaulla a vůdce čínských komunistů Mao Ce-Tunga charakterizovalo téměř 40% dotazovaných. Překvapivě Michailu Gorbačovovi

byly připisovány funkce, které nezastával, ale ani při velmi mírném posuzování odkazů studentů se nedocílilo třetinové úspěšnosti (29%). Obdobně respondenti reagovali i na palestinského vůdce Jásira Arafata (27%). Španělského diktátora Francisca Franca identifikovala správně čtvrtina tázaných. Zatímco Nelson Mandela utkvěl v paměti více než pětiny testovaných (22%), v případě Mahátma Gándhího se procento vyhovujících odpovědí ještě snížilo (18%). Respondentům nejméně známou postavou moderních dějin je německý kancléř Konrad Adenauer (11%). Lze konstatovat, že mládež má v povědomí především ty postavy, které jsou v jejich učebních materiálech přiblíženy jak verbálním, tak ikonickým textem, a pak takové, o nichž mohou často slyšet v masmédiích. Výrazný rozdíl v reakcích gymnazistů a žáků ZŠ je pochopitelný, navíc v řadě případů odpovídá absenci informací v učebnicích. S výjimkou dvou jmen byli středoškoláci odborného zaměření méně úspěšní než žáci ZŠ, třebaže se s ověřovaným učivem setkali už podruhé.

Ženy v dějinách

V jedné z úloh jsme vyhradili prostor sedmi ženským osobnostem z oblasti umění, vědy i politiky. Od respondentů jsme požadovali doplnění oboru a země působení. Nejvíce prázdných kolonek zůstalo u jména Indíry Gándhiové (50%), nejméně naopak u Marilyn Monroe (9%). Dvě ze sedmi osobností charakterizovala většina respondentů, kromě Marilyn Monroe ještě Edith Piaf. Je zřejmé, že obě postavy znají mladí lidé z filmů, ať už z těch, v nichž vystupovaly, či z biografických. Další dvě jména, a sice nositelka Nobelovy ceny, má v povědomí téměř polovina tázaných (Marie Curie-Sklodowska, matka Tereza). Méně známé jsou političky, i když třetinová reakce v případě britské premiérky není zcela katastrofálním výsledkem. Nejlépe reagovali gymnazisté. Zatímco studenti SOŠ prokázali lepší znalosti u žen z oblasti kultury, žáci se lépe orientovali u žen politiky. V této úloze se respondenti nemohli příliš opírat o informace z učebních materiálů. Pokud už je ti starší ve svých textech naleznou, nepromítlo se to výrazně na kvalitě jejich odpovědí.

Určování světových osobností podle charakteristiky

Tentokrát jsme znalost osobností zkoumali uzavřenou úlohou. Úkolem respondentů bylo podle slovní charakteristiky rozpoznat, o kterou postavu kultury a vědy se jedná a její jméno doplnit. Povědomí o nich nezískali mladí lidé pouze ve školních lavicích. Procenta správných odpovědí však výrazně nepřevyšovala reakce testovaných v úlohách otevřených. Většinově byla mládež identifikována skupina Beatles (91%) a první člověk na Měsíci Neil Armstrong (73%), gymnazisty ještě Pablo Picasso (celkově 44%). Nejvíce obtíž

činilo odhalení italského režiséra Federica Felliniho (12%) a představitele popartu Andy Warhola (13%). Bližší zůstává naší mládeži podle výsledků výzkumu přece jen literární tvorba nositelů Nobelovy ceny. Ty jsme do dotazníku zařadili hned dva. Thomase Manna rozpoznalo bezpečně 15% respondentů, dalších 7% uvedlo jen odpověď Mann. Každý pátý dotazovaný z charakteristiky vydedukoval Alexandra Solženicyna. Sledujeme-li výkony podle věkových a vzdělanostních skupin, tak zjišťujeme, že se u obou literátů lišily o více než 30%. Ve všech případech byli nejlepší gymnazisté, nejslabší studenti SOŠ, s jedinou výjimkou znalosti Beatles.

Významné objevy

V následujícím úkolu jsme prostřednictvím uzavřené úlohy ověřovali znalost osobností, které stály za největšími objevy dvacátého století. Od respondentů jsme tedy požadovali, aby k danému objevu přiřadili odpovídající jméno. Jen minimální procento testovaných se nepokusilo odpovědět (6%). Ze sedmi objevitelů byly většinou testovaných určeni čtyři, gymnazisty dokonce šest. Nejjednodušší bylo spojení Henryho Forda s pásovou výrobou automobilů (86%). Studenti gymnázií si však nejlépe vedli u objevitele teorie relativity, protože Alberta Einsteina označilo za jejího autora 93% z nich (celkově 85%). Jméno Alberta Einsteina se však často chybně vyskytovalo u objevu atomové bomby, kde jsme očekávali J. R. Oppenheimera. Nejméně známý byl pro žáky i studenty muž, který sestrojil první televizi, J. L. Baird, do správné kolonky jej vepsala jen třetina všech respondentů.³³ A jak obstál Čech Otto Wichterle? 56% všech dotázaných mu správně přiřklo vynález kontaktních čoček (dokonce přes 70% gymnazistů). U žádného objevu či vynálezu se tedy neprokázala alarmující neznalost. Čtvrtině dotázaných se podařilo správně spojit všechna jména s danými vynálezy. Nejlépe se s úkolem vypořádali opět gymnazisté, výkony žáků a středoškoláků odborného zaměření byly vyrovnané.

Využití písemného pramene v hodinách dějepisu

Příležitostí k překročení úrovně pouhého znovu vybavení osvojené faktografie směrem k jejímu aplikování se stalo zamyšlení nad několika úryvky z dokumentů. Respondenti měli přiřadit autorství výroku nebo objasnit souvislost s konkrétní historickou situací či událostí. Naše zjištění potvrzují, že se s písemnými prameny ve výuce dějepisu pracuje sporadicky. Testy u tohoto úkolu zůstávaly ze dvou třetin až tří čtvrtin prázdné. První ukázkou z Martinské deklarace, kterou se slovenská reprezentace přihlásila ke společnému státu, rozpoznala desetina prověřovaných. Nejvíce správných odpovědí jsme vyčetli od žáků ZŠ (19%), když středoškoláci častěji odkazovali na Pittsburskou

dohodu.³⁴ Pokud bychom netrvali na přesné odpovědi a hodnotili pouze schopnost odhadnout problematiku, jíž se dokument dotýkal, pak by výsledek působil poněkud optimističtější. Dopis Jana Palacha vysvětlující jeho následný tragický čin identifikovalo necelých 30% tázaných. Odchytky ve znalostech jednotlivých testovaných skupin v tomto případě nepřekročily 7%. Zařazená pasáž z vyhlášky říšského protektora se vztahovala k osudu mladých lidí. V textu byly zmínky o studentských demonstracích 28.10. a 15.11. 1939, takže souvislost s uzavřením vysokých škol byla na první pohled zřejmá. Nalezla ji však zhruba pětina respondentů.³⁵ Ve všech úkolech nejhůře reagovali odborně zaměření středoškoláci, gymnazisté prokázali nejlogičtější úsudek, žáci nedávno získané vědomosti.

Lépe se respondenti neorientovali ani v pramenech k obecným dějinám. Nejsnazší pro 28% z nich (37% gymnazistů) bylo rozpoznání úryvku z norimberských zákonů. O odpověď se ani nepokusila téměř polovina dotázaných. Vydedukovat z textu, na které konferenci se rozhodlo o odsunu německého obyvatelstva z Polska, Československa a Maďarska, byl schopen každý desátý tázaný. Alarmující je však zjištění, že celá pětina testovaných (dokonce třetina gymnazistů) se mylně domnívala, že odsun německého obyvatelstva se uskutečnil na základě tzv. Benešových dekretů.³⁶ A Churchillův projev ve Fultonu o „spuštění“ železné opony, jehož úryvek je pravidelně zařazován v učebnicích, nebyl znám třem čtvrtinám dotazovaných. Vyhovující odpověď podalo 15% respondentů, častěji žáků než gymnazistů. Minimální odezvu poslední dvě ukázky našly u středoškoláků odborného zaměření.

Karikatura jako historický pramen či jen ilustrace učitelova výkladu?

Nejen prostou znalost, ale i porozumění souvislostem jsme se pokusili ověřit u vybraných osudových událostí moderní historie ještě prostřednictvím ikonografických pramenů. Respondenti měli rozhodnout, které z nich jsou zachyceny na karikaturách a určit jejich dopad na další vývoj Československa.

Třebaže sovětská karikatura mnichovské konference nebývá zařazována v dějepisných učebnicích,³⁷ činila její identifikace respondentům menší potíže než rozpoznání záměru častěji publikované Haďákovy kresby. Tentokrát se odpovědi v obou případech vyhnula většina respondentů (53% a 86%). Že jde o mnichovskou dohodu, na kterou autor prvního výtvarného díla upozorňoval, to uvedlo 44% dotazovaných.³⁸ Nejčastěji reagovali gymnazisté, nejméně žáci SOŠ (rozdíl v četnosti odpovědí činil 14%). Dlužno konstatovat, že známá karikatura sovětského nátlaku na vedoucí představitele reformního socialismu,³⁹ ústící v srpnu roku 1968 do ozbrojeného zásahu, pro dotazované představovala velkou neznámou. Text karikatury přitom napovídal souvislosti. Souvislost se vstupem

vojsk Varšavské smlouvy byla také mezi sporadickými reakcemi našich respondentů nejfrekventovaněji zastoupena (8%). Už pouhá 4% zkoumané školní mládeže věděla, že československý pokus z roku 1968 je znám jako socialismus s lidskou tváří či jako tzv. pražské jaro. Někteří si vypomohli odkazem na rok události. Rozpoznat „triumvirát“ Brežněvem z Moskvy varované československé politické reprezentace⁴⁰ byl schopen jediný žák.

Lepších výsledků jsme se dočkali u karikatury, která zachycuje přijetí Hitlerovy nabídky k jednání se Stalinem.⁴¹ Vyhovující odpověď doplnilo 29% dotázaných, přitom téměř polovina gymnazistů. Nejčastěji se objevovaly odpovědi vysvětlující, že karikatura zachycuje Hitlera se Stalinem při uzavírání paktu o neútočení, ojediněle s dodatkem o dělení Polska. Že se jednalo o pakt Ribbentrop-Molotov, to připsala pouhá 4% mládeže (12% gymnazistů). Téměř třetina testovaných rozpoznala Hitlera a Stalina, ale svou odpověď již nedokázala rozvést. Zejména žáci častěji jen vepisovali jména aktérů. 23% dotázaných se odpovědi vyhnulo, 13% reakcí bylo mylných.

Na karikatuře zobrazující Chruščova a Kennedyho při sporu o rozmístění sovětských raket s jadernými hlavicemi na Kubě 15% testovaných rozpoznalo aktéry, avšak méně jich už bylo schopno identifikovat krizovou situaci. Odpověď, že jmenovaní muži právě řeší karibskou krizi, podalo 7% dotázaných, ale dvojnásobek gymnazistů. Žáci naopak častěji vepisovali, že se jedná o karibskou krizi, aniž by doplnili její protagonisty. Zbývající odpovědi již byly příliš obecné (18%). Místo pro odpověď zůstalo prázdné na 37% dotazníků, 12% reakcí bylo zcela nevyhovujících.

Zhodnotíme-li, jak se žáci a studenti vypořádali s předloženými karikaturami, dojdeme k několika závěrům. Respondenti lépe reagovali na karikatury zachycující události staršího data, spojených s rozpínavostí nacismu. Naopak ikonografické vyjádření událostí druhé poloviny 20. století již nemají dostatečně fixováno. Žáci se úkolu zhostili lépe než studenti SOŠ. Ve srovnání s gymnazisty však podávali obecnější a méně obsažné odpovědi. Zmíněné skutečnosti navíc leccos vypovídají o převažujícím stylu školní výuky dějepisu i o využití základního edukačního média - učebnice, která v současné době už častěji zařazuje karikaturu jako specifický typ historického pramene.

Fotografie jako ilustrace výkladu

Dlouhodobé podceňování systematické práce s dějepisnou učebnicí zejména na středních školách nás vedlo k pokusu ověřit znalosti respondentů ještě nepřímým dotazem, a to prostřednictvím zařazených fotografií. Sledovali jsme, nakolik se mladým lidem vybavuje podoba významných postav novodobé minulosti. K jakým zjištěním jsme dospěli?

Tři vybrané postavy československých dějin byly rozpoznány zhruba polovinou našich respondentů. Nejúspěšnější byli vždy gymnazisté, z nichž dvě třetiny identifikovaly správně Miladu Horákovou a shodně 57% zástupců této věkové a vzdělanostní kategorie určilo dva z tvůrců samostatné ČSR, Edvarda Beneše a politika, generála a dobovými měřítky navíc atraktivního muže Milana Rastislava Štefánika. Žáci byli nejjistější u druhého jmenovaného, ale ani podoba ministra zahraničí a prezidenta nepředstavovala pro polovinu z nich větší problém.⁴² Statečnou právničku a političku si připomnělo přes 40% nejmladších tázaných. Hůře dopadli v tomto úkolu studenti SOŠ, z nichž polovina rozpoznala jen Edvarda Beneše.⁴³ Nejméně se respondentům vybavuje tvář Alexandra Dubčeka (27%). I v tomto případě byly schopnosti odborně vzdělávaných středoškoláků nejslabší.⁴⁴

Váhání respondentů při určování významných zástupců československé politiky naznačilo, že pravděpodobně ne všichni žáci a studenti se v učebnicích setkali se zařazenými portrétními fotografiemi či momentkami. Na druhé straně musíme přiznat, že procento takto „handicapovaných“ nebylo vyšší, než jsme předpokládali. O fixování podoby některých politiků se zasloužila zřejmě více masmédiá než školní výuka dějepisu.

Z významných postav evropské politiky bylo pro respondenty nejobtížnější rozeznat Charlese de Gaulla. Úspěch v tomto směru zaznamenalo jen 18% dotázaných (27% gymnazistů). Vedle 61% chybějících odpovědí byla pětina odhadů chybných.⁴⁵ Michaila Gorbačova na fotografii nepoznala většina testovaných, avšak 40% mladých lidí (většina gymnazistů) zareagovalo správně. Nejznámější je podoba Winstona Churchilla, a to třem čtvrtinám gymnazistů a 60% celkového počtu prověřovaných. I v tomto případě se na 40% dotazníků odpověď buď vůbec neobjevila, nebo byl britský premiér ztotožněn se státníkem americkým. A tak mužem nejznámějším se nestal politik, ale umělec, a to Charlie Chaplin. Poměr 80% ku 20% ve prospěch správných odpovědí je dostatečně výmluvný.

Závěr

Výsledky vědomostní části našeho šetření nelze zjednodušit do stručného shrnutí, přesto jsme schopni vyvodit několik patrných rysů. Žákům i studentům jsou povětšinou bližší politické dějiny první poloviny dvacátého století. Dění druhé poloviny století se s největší pravděpodobností nestihne probrat buď vůbec, či jen velmi povrchně. Ostatně zmíněné skutečnosti potvrdil výše citovaný *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ*. Respondenti projevují větší zájem o nepolitické oblasti historie, což také odpovídá jejich reálným znalostem. Větší četnost správných odpovědí a zároveň menší procento

těch, kdo odpověď vynechali, příslušela osobnostem vědy, umění a sportu. Lepší znalosti prokázala mládež také u historických postav, které se proslavily ve více oborech a jsou tak probírány nejen v hodinách dějepisu, nebo u takových, o nichž se lze leccos dovědět i prostřednictvím massmédií. Právě tomuto zdroji informací je nutno přisoudit významnou roli při získávání vědomostí o nedávné minulosti. Ve většině případů se zadaného úkolu pochopitelně nejlépe zhostili gymnazisté. Jednalo-li se o události či postavy politických dějin, uspokojivější odpovědi podávali žáci. Vyšší věk a tím také větší zkušenost však zajistila pohotovější reakci středoškoláků u položek z oblasti kultury. Ignorování úkolů vycházejících z verbálního či ikonického textu pramenného charakteru naznačuje jak podceňování dějepisné učebnice ze strany učitelů, tak převládání tradičního výkladu, diktování učiva do sešitu a absenci aktivizujících metod i dvě desítky let po sametové revoluci. Na nedostatek materiálů využitelných při výuce moderních dějin si dnes rozhodně nelze stěžovat. Výzkum navíc potvrdil, že pro studující mládež jsou témata z nejnovějších dějin velmi atraktivní. Nezbyvá než naše zamyšlení uzavřít otázkou, zda se nynější kurikulární reforma stane oním impulsem, který naruší přetrvávající stereotypy a zajistí jak nezbytnou úroveň vědomostí, tak získání požadovaných a stále zdůrazňovaných kompetencí studující mládeže.

¹ GRACOVÁ, B.: Empirické výzkumy v didaktice dějepisu u nás, jejich potřebnost a význam. In: *IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.-8. září 2006. Svazek I.* Pardubice – Praha – Ústí nad Labem: Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), 2007, s. 97-114.

² GRACOVÁ, B.: Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách. In: *Historie a škola VI.* Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise. (Red. Z. BENEŠ) Praha 2008, s. 9-30.

³ Vycházíme z tabulkových příloh diplomové práce Petry BULÍNOVÉ *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách.* Ostrava 2007. (Vedoucí práce B. GRACOVÁ). Některé dílčí výsledky byly už také publikovány. Viz GRACOVÁ, B.: Významné postavy české minulosti a historické mezníky ve vědomí školní mládeže. In: *Místa bez hranic. Studie a eseje o literatuře, umění a historii.* (Ed. MÁLKOVÁ, I. - MALURA, J.) Votobia, Olomouc 2006, s. 227-240. - GRACOVÁ, B.: Některé postřehy z výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách. In: *Život pro historii.* K významným životním jubileím doc. PhDr. Marty Kohárové, CSc. a doc. PhDr. Františka Nesejta, CSc. FHS, Univerzita Hradec Králové 2007, s. 75-87.

⁴ Díky spolupráci kolegů z vysokoškolských pracovišť a pedagogických ústavů z několika regionů ČR se nám podařilo získat 2381 vyplněných dotazníků z osmi míst v Čechách, dvou moravských a jednoho slezského města.

⁵ Některé položky však byly u obou skupin shodné, především úkoly postojové.

⁶ Šlo jednak o otevřené úlohy doplňovací nebo s krátkou stručnou odpovědí, a pak o uzavřené úlohy přiřazovací či uspořádací.

⁷ Procenta v závorkách se vztahují k událostem v pořadí, v jakém jsou v textu uváděny.

⁸ Malé procento testovaných pak svou odpověď zpřesnilo odkazem na rok i měsíc události.

⁹ U dalších dvou si dotazovaní častěji vypomáhali připomenutím roku a měsíce než přesného data (jen 14% a 8%).

¹⁰ Upřesnění pomocí měsíce, jímž končila naděje socialismu s „lidskou tvář“, využilo zhruba 5% mladých lidí.

¹¹ Přesná data k druhé světové válce bylo schopno správně dopsat 43% žáků. Za vyhovující datum ukončení druhé světové války jsme považovali i 9. května 1945, které se objevilo pouze u žáků ZŠ. Častěji než 8. květen však žáci i středoškoláci uváděli jako konec války 2. září, tedy konečnou kapitulaci Japonska.

¹² Přesné datum začátku SNP znali jen tři gymnazisté a dva studenti odborného zaměření.

¹³ Protože rozpad sovětského bloku byl procesem, nikoliv jednorázovou událostí, začal v roce 1989 a oficiálně byl ukončen protokolem u ukončení Varšavské smlouvy z 1. července roku 1991, uznávali jsme jako správné odpovědi všechny letopočty v tomto rozmezí.

¹⁴ Přestože byly testovány vědomosti z dějin 20. století, respondenti uváděli rok vyhlášení německého císařství.

¹⁵ Někteří respondenti si pletli tuto událost patrně s okamžikem, kdy první člověk stanul na Měsíci a mylně uváděli rok 1969. Nemálo bylo těch, kteří si nedokázali vybavit datum, proto se snažili alespoň „zachránit situaci“ odpovědí „Gagarin“.

¹⁶ Za správnou odpověď jsme uznávali rok 1957, tedy rok podpisu Římských smluv, které EHS zakládají. V učebnici pro základní školy je ale zdůrazněn rok 1958, ve kterém EHS zahájilo činnost, proto jsme i tuto odpověď brali v potaz.

¹⁷ V učebnicích se vyskytují dvě data, 7. únor 1992 a prosinec 1991. Obě byla pokládána za vyhovující.

¹⁸ V mnoha případech řadili vznik EU do padesátých let, můžeme se tedy domnívat, že si Unii pletli s jinými organizacemi souvisejícími se sjednocováním Evropy.

¹⁹ Viz GRACOVÁ, B. - TLOLKOVÁ, Š.: Z výzkumu národní identity..., c.d. s. 21-22.

²⁰ Tamtéž, s. 22-23.

²¹ Tamtéž, s. 23-24. Fotografie Milady Horákové a rozdílně obsáhlý medailón nechybí v žádné z nejnovějších dějepisných učebnic.

²² Jan Palach 14%, celkově 9%, Jan Zajíc 8%, celkově 3%.

²³ Například gymnazisté ho uváděli častěji než Václava Havla.

²⁴ Gymnazisté jej opět jmenovali častěji než Václava Havla.

²⁵ Mezi časté chybné odpovědi respondentů patřilo zařazení současného prezidenta Václava Klause do výčtu československých prezidentů po roce 1945, stejně tak Emila Háchy, který byl prezidentem Protektorátu Čechy a Morava, nikoliv samostatného Československa. Nežádka se respondenti domnívali, že v čele našeho státu stál Emil Zátopek, jehož jméno si pravděpodobně pletli s Antonínem Zápotockým. V odpovědích se také několikrát objevilo jméno Zdeňka Nejedlého.

²⁶ Nežádka se dotazovaní domnívali, že Nobelovu cenu za literaturu obdrželi také Karel Čapek či Jan Neruda, v oblasti vědy přisuzovali toto ocenění Purkyněmu či Wichterlemu. Často byl za laureáta Nobelovy ceny označen náš bývalý prezident Václav Havel, ale ani tomu cena udělena nebyla.

²⁷ Poměrně často funkci státního prezidenta protektorátu mylně přiřkli Edvardu Benešovi.

²⁸ Mnozí mu však automaticky připsali prezidentský úřad.

²⁹ Respondenti mnohdy automaticky přiřazovali položku „prezident ČSR“, čímž Jana Masaryka zaměňovali s jeho otcem Tomášem Garriguem Masarykem.

³⁰ Za správné byly uznány i odpovědi bez křestního jména, tedy pouze „Burian“, které tvořily více než polovinu všech správných odpovědí. Nemůžeme si být ale jisti, zda respondenti měli na mysli právě tohoto Buriana.

³¹ Jméno Jana Kotěry se objevilo právě jen na královehradecké základní škole, Josefa Gočára znali s výjimkou Hradce Králové už jen v Brně (i když v menší míře). Oba odkazy byly považovány za správné.

³² U Milana Hodži se vyskytlo také nejvyšší procento špatných odpovědí (16%).

³³ U vynálezu atomové bomby a televize se také objevovalo nejvíce špatných odpovědí, protože respondenti nežádka chybně řadili J. L. Bairda k vynálezu atomové bomby a J. R. Oppenheimera naopak k sestrojení televizoru.

³⁴ 24% gymnazistů a 13% žáků SOŠ.

³⁵ 21% žáků ZŠ, 29% gymnazistů a 16% žáků SOŠ.

³⁶ 54% respondentů se odpovědi zcela vyhnulo.

³⁷ Avšak aktéry konference a posléze i karikovanou událost mohli žáci identifikovat podle fotografií důsledně zařazovaných ve všech dějepisných učebnicích.

³⁸ Zcela výjimečné byly reakce typu „o nás bez nás“ nebo odkazy na německého zástupce při jednání v Mnichově, když podoba Adolfa Hitlera byla žákům ze všech zúčastněných nejznámější.

³⁹ Vyobrazení Alexander Dubček, Oldřich Černík a Josef Smrkovský.

⁴⁰ Alexander Dubček, Josef Smrkovský a Oldřich Černík.

⁴¹ Karikatura zachycuje Stalina jako „nevěstu“ a Hitlera jako „ženicha“ při jednáních, která předcházela uzavření německo - sovětské smlouvy o neútočení ze srpna 1939.

⁴² Ostatně jeho fotografie lze nalézt na několika místech učebnic.

⁴³ Miladu Horákovou identifikovalo 45%, M.R. Štefánika 43% žáků SOŠ.

⁴⁴ Správně Dubčeka určilo 23% z nich, zato 29% žáků ZŠ a 30% gymnazistů.

⁴⁵ Mnozí se domnívali, že se na fotografii jedná o Milana Rastislava Štefánika, Františka Ferdinanda d'Este nebo dokonce o Adolfa Hitlera.